

значущим стало те, що керівництво Білорусі також сигналізувало Європі про налагодження відносин з Євросоюзом за наявності максимуму економічного прагматизму та мінімуму розмов про демократію й права людини. Напередодні візиту прем'єр-міністра Італії до Мінська 30 листопада 2009 року Олександр Лукашенко в інтерв'ю італійській газеті «*La Stampa*» заявив, що під час його зустрічі з Сильвіо Берлусконі питання демократизації й дотримання прав людини не обговорюватимуть [7].

У короткочасній перспективі зовнішньополітична активність О. Лукашенка в європейському напрямі дала можливість вивести Білорусь із міжнародної ізоляції і, хоча й повільно, проте залучити країну до загальноєвропейських процесів. Водночас уже наприкінці 2009-го – на початку 2010 років з'ясувалося, що наголос, зроблений на прагматичних цілях, має певні обмеження [9].

У цьому зв'язку представникам нової української влади треба чітко усвідомлювати, що у відносинах ЄС із сусідніми країнами поряд з політичними й економічними істотно зростатиме значення цивілізаційного чинника. Йдеться передусім про додержання прав та свобод людини і громадянина, соціально-ринкову економіку, політичний плюралізм, толерантність до чужої точки зору, визнання свободи совісті, забезпечення гендерної рівності, дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Джерела

1. Максименко І. В. Європейський Союз на початку XXI століття: пошук зовнішньополітичної ідентичності. // Вісник Одеського національного університету: соціологія і політичні науки, 2009. – Том 14. – Випуск 13. – http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vonu/Sip/2009_13/pdf/t14v13s687-693.pdf

2. Посельський В. Європейський Союз після ратифікації Лісабонського договору. // Дзеркало тижня, 10–16 жовтня 2009. – № 38 (766). – <http://www.dt.ua/1000/1600/67405/>

3. Послання Президента України Віктора Януковича до Українського народу // Офіційне Інтернет-представництво Президента України. – 3 червня 2010 року. – <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>

4. Резолюція Європарламенту щодо ситуації в Україні (повний текст) // УНІАН. – 26.02.2010. – <http://www.unian.net/ukr/news/news-364951.html>

5. Теліпка В., Мартинюк С. Реанімація Євроконституції та перспективи Лісабонського договору / Журнал «Юридичний авангард», 2009. – № 1. – С. 8–9.

6. Глава представництва Євросоюзу: в Білорусі спостерігається регрес // Інтерв'ю Жозе Мануеля Пінту Тейшейры, глави Представництва Євросоюзу в Білорусі і Україні, виданню «Білорусские новости». – <http://www.europeanbelarus.org/be/news/2010/5/17/1469/>

7. Лукашенко и Берлускони обсудят экономические связи Белоруссии и Италии // РИА Новости. – 30.11.2009. – <http://www.rian.ru/economy/20091130/196154579.html>

8. Лукьянов Ф. Россия–ЕС: о пользе мух // Россия в глобальной политике. – 22.05.2007. – <http://www.globalaffairs.ru/redcol/0/7502.html>

9. Рахлей М. Отношения Беларуси и ЕС гложут в формализме // Белорусские Новости. – 04.02.2010. – <http://www.inosmi.ru/belorussia/20100204/157988338.html>

10. Ригерт Б. ЕС и Россия оценивают кризис партнерства по-разному // Deutsche Welle. – 25.10.2007. – <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2847094,00.html>

Геополітичний вимір відносин України та ЄС

Наталія НОВАКОВА,
здобувач Інституту європейських досліджень НАН України

Попри досить активний та безперервний діалог між Україною та ЄС, геополітичний аспект відносин залишається слабо вираженим [1]. Одна з імовірних причин – Європейський Союз сприймає сусідні країни через призму скоріше регіональної політики, а не геополітики.

Останні розширення ЄС у 2004 та 2007 роках не лише змінили внутрішню ідентичність та принцип функціонування Європейського Союзу, а й регіональний баланс сил, стратегію контролю над енергетичними поставками, що позначилося на розподілі територій та зовнішній політиці.

Кордон ЄС впритул наблизився до України, яка стала «спільним простором» зовнішньої безпеки для Євросоюзу та Росії. Т. Гомарт (*Thomas Gomart*) зазначає: «Неофіційно «спільний простір» вважається полем геополітичної конкуренції. Основною причиною цього є збіг (двох периферій) в межах колишньої радянської

території та вочевидь взаємна довіра. Як приклад: події в Україні в листопаді 2004 стали невіршуваним питанням під час саміту Росія–ЄС у Гаазі. Є чітке відчуття, що Росія відступає, а ЄС навпаки розширюється» [2].

Привабливість Росії для вітчизняної політичної еліти пояснюється тим, що в геополітичному тандемі з Росією українська еліта може отримувати потрібні ресурси для консервації пострадянських методів та практик державного управління. Водночас для співпраці, а тим більше інтеграції з ЄС, Україні потрібно здійснити радикальні перетворення, що будуть корисними для країни, але не вигідними для теперішньої політичної еліти.

Пріоритетом для ЄС є збереження стабільності у країнах, розташованих на периферії Європейського Союзу. Очевидно, що після розширення геополітичний стрижень ЄС посувся на схід. Головним регіональним інструментом радикальних змін стала Європейська політика сусідства. Цей інструмент Україна сприйняла негативно, але його застосування – підтвердження домінування регіонального підходу в європейській зовнішній політиці, що не завжди відповідає інтересам ЄС як великого геополітичного гравця.

Парадокс у тому, що хоча ззовні ЄС сприймається як потужний геополітичний гравець, внутрішньо він є скоріше союзом геополітичних суб'єктів і тільки вчиться виробляти спільну стратегію та зовнішню політику (посада верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки створена лише наприкінці 2009 року, а відомство нині перебуває на етапі реформування). Крім того, й у самому ЄС відбувається активна внутрішня еволюція. Деякі аналітики стверджують, що ЄС «не стане супердержавою в загальноживаному політичному значенні, або, точніше, він не стане федерацією за моделлю Канади, Німеччини чи США. У федеральній Європі Франція та Великобританія відігравали б таку саму роль, як Баварія в Німеччині, чи Каталонія в Іспанії. Цього не станеться» [3]. На нашу думку, така позиція є незаперечною лише в коротко- та середньостроковій перспективі. З бжезинський наголошує, що цілковита інтеграція ЄС була б загрозою для наявного світового геополітичного балансу сил: «У тривалій перспективі поява по-справжньому політично єдиної Європи спричинила б фундаментальні зміни в розподілі сил у світі, що мало б такі ж далекосяжні наслідки, як падіння Радянської імперії і як наслідок домінування США в світі. Вплив такої Європи на власні позиції Америки в світі й на баланс сил в Єврозії був би величезним, призвів би до зростання двосторонньої трансатлантичної напруженості» [4]. Імовірнішою дослідник вважає обмежену внутрішню інтеграцію ЄС, що позначиться на геополітичній стратегії союзу: «Об'єднання Європи залишатиметься головним чином соціально-економічним, при збереженні політичної розпорошеності Європи та її зверненості на саму себе без чіткого стратегічного бачення світу, без політичної волі та військових засобів для того, щоб впливати на події в світі та разом із США визначати спільні стратегічні цілі» [5]. Водночас незавершеність внутрішньої інтеграції, на думку науковця, сприятиме визначенню спільних стратегічних цілей щодо країн-сусідів: «Імовірно, частковою компенсацією за повільні темпи внутрішньої інтеграції стане зовнішнє розширення. Європа зростатиме, але скоріше горизонтально, ніж вертикально. В тривалій, довготривалій перспективі розширення неминуче. Безбепечним також був би геополітичний вакуум між нею та Росією. Крім того, в старіючій Західній Європі почався б економічний і

соціальний застій. Тому не дивно, що деякі провідні європейські проєктанти починають обстоювати ідею Європи 2020 року аж із 35–40 членами ЄС, що буде географічним і культурним цілим, проте розмитим у політичному сенсі» [6].

Нині на геополітичні відносини України та ЄС впливають інтереси різних груп країн-членів. Зокрема, так звана Стара Європа – Німеччина, Франція та Італія не хочуть жертвувати власними економічними відносинами з Росією заради безпеки України та її повної євроінтеграції. Західноєвропейські країни де-факто ветують членство України в ЄС і НАТО. Франція, наприклад, вбачає в розширенні ЄС на схід потенціал для посилення американського впливу всередині ЄС. Подібний ефект спостерігався після приєднання Польщі, Чехії, Словаччини та інших центральноєвропейських і пострадянських країн, які перебували під істотним впливом США – лобіста їхніх інтеграційних прагнень, і в такий спосіб ставали союзниками США в Європі. Цю тенденцію посилює стратегія входження в ЄС через НАТО: тобто членство в альянсі, особливо під час розширення 2004 року, розглядалося як одна з головних передумов вступу до Євросоюзу. Відповідно до такого сценарію країни Центральної та Східної Європи отримали гарантії безпеки та остаточно вийшли зі сфери впливу Росії. Таким чином, через НАТО країни – кандидати на вступ до ЄС отримують змогу використовувати механізм впливу США на країни Європи.

Геополітично країни Східної та Центральної Європи перебувають у тому самому положенні, що й Західна Європа наприкінці 1980-х – початку 1990-х років. Одразу після закінчення Холодної війни Німеччина почала активно реалізовувати політику стабілізації Центральної та Східної Європи, аби запобігти поширенню східноєвропейських заворушень. Берлін став головним інвестором і торговим партнером для всієї Східної Європи. За часи канцлера Гельмута Коля Німеччина була головним агітатором розширення НАТО в Центральну Європу. Особливо Коль переймався інтеграцією Польщі до НАТО та ЄС, адже після її вступу до обох структур Німеччина вже не є «прикордонною» територією Європи.

Нині геополітичний контекст розширення ЄС та НАТО змінився. Під час першої хвилі Росія була ослаблена. Тепер, не в останню чергу завдяки підвищенню впродовж десятиліття цін на енергоносії, вона посилює свої позиції, які вже неможливо ігнорувати.

Характеристики України як потенційного члена НАТО та ЄС слабші, порівняно з іншими країнами Східної та Центральної Європи.

Відсутність підтримки вступу України до НАТО, сумніви Європи щодо надання перспективи членства залишає нашу державу так би мовити на нічийній території, без інституційної підтримки Заходу. За таких умов українській прозахідній еліті важко отримати підтримку населення щодо проведення болючих політичних та економічних реформ, які потрібні для модернізації країни та посилення її незалежності.

Вважаємо, що ЄС не зможе уникнути розширення та інтеграції не лише з політичних, а й з економічних причин: значної концентрації добробуту та території, розширеної мирним шляхом.

Геополітичне майбутнє європейського проєкту та його роль у світовій політиці безпосередньо пов'язані з ефективністю співпраці з країнами, регіонами та суб-регіонами, що є безпосередніми сусідами Євросоюзу. На думку С. Андрущенко: «Стратегії ЄС та РФ щодо

зовнішнього оточення співпадають – формування підконтрольної їм прикордонної зони, центральним елементом якої виступає Україна. Для ЄС – це формування безпечної зони, «спільної зони процвітання й добробуту», тримаючи держави в колі спеціальних сусідів і партнерів. Для Росії – реінтеграція на пост-радянському просторі, встановлення повного економічного, політичного та військового домінування над ним» [7].

Т. Гомарт виділяє три стратегічні варіанти відносин ЄС із власною периферією. Перший – це стабілізація. В цьому разі мета ЄС полягає лише в уникненні конфліктів і територіальних сутичок. Другий варіант – це європеїзація. Тут Євросоюз має на меті поширення власних норм та цінностей, не пропонуючи членства зацікавленим країнам. Третій варіант – це інтеграція, що полягає у наданні членства після процесу вступу. Нині Європейську політику сусідства можна віднести до другого типу. Україна є периферією, що збігається для двох геополітичних центрів. За визначенням М. Емерсона виділяємо три типи таких периферій:

1. Периферії, що інтегруються: держави, які прагнуть інтеграції до однієї з двох регіональних систем.

2. Розділені периферії: держави, що поділені в своїй зовнішньополітичній орієнтації між Сходом і Заходом та спрямовують свої зусилля щодо співробітництва в напрямі двох систем.

3. Периферії, що частково збігаються: утворення, в яких спільноти однієї системи оточені або виступають як анклав всередині іншої системи [8].

Наразі Україна формально (відповідно до декларованої на законодавчому рівні мети євроінтеграції) є периферією першого типу стосовно ЄС. Фактично – це периферія другого типу, поділена між орієнтаціями на Євросоюз та Росію.

Така ситуація характерна не лише для України. Політика ЄС щодо Білорусі та Молдови упродовж останнього десятиліття також є обмеженою та суперечливою. Всі три країни ніколи не вважалися ключовим пріоритетом Євросоюзу через їхні специфічні відносини з Москвою. На початку 1990-х років ЄС очікував їх об'єднання навколо Росії в рамках СНД. Безперечно, вступ нових членів, як-от Польща, Балтійські країни, а також події 2004 року в Україні дещо змінили ставлення ЄС, однак щоб такий консервативний підхід до регіону загалом та до України зокрема змінився, ЄС не має сприймати розширення як адміністративний процес, заснований переважно на регіональних інструментах.

Одним із чинників, який ускладнює вироблення ефективної геополітичної стратегії ЄС щодо східних країн-сусідів, є співвідношення політик стосовно Росії та східноєвропейських країн (Білорусі, України, Молдови). Хоча, відповідно до конституцій, вони є нейтральними країнами, Україна та Молдова задекларували політичну мету вступу до ЄС, а в Білорусі триває процес ізоляції від західного світу. Москва вважає західні країни СНД ключовими і з економічних міркувань, і з міркувань безпеки. З точки зору ЄС після розширення вони можуть стати буфером у 60 мільйонів людей між сферою інтересів Росії – на заході і ЄС та НАТО – на сході.

Європейська політика сусідства базується на поєднанні регіональних та двосторонніх підходів. Вона має принести користь і країнам-партнерам, і ЄС завдяки поглибленню партнерства та поширенню європейських цінностей.

Регіональний вимір східної політики полягає в перспективі руху до значної інтеграції, що включає доступ на внутрішній ринок ЄС. Двосторонній вимір базується на диференціації партнерів з метою поглиблення співпраці відповідно до потреб та можливостей окремих країн. Го-

ловний інструмент для встановлення двосторонніх відносин між ЄС та окремою країною – це план дій. Він описує цілі в різноманітних сферах (політичній, безпечній, економічній, комерційній, охороні навколишнього середовища, науковій та культурній). Впровадження таких дій супроводжується фінансовою та технічною допомогою ЄС.

Східне партнерство ЄС має набагато більше відмінностей між підходами до різних країн, ніж Європейська політика сусідства. Формально вона має на меті посилити наявні форми регіональної та субрегіональної співпраці й створити інституції для їх подальшого розвитку. ЄС не прагне до створення нових регіональних об'єднань, які могли б посилити геополітичні позиції їхніх членів, але підтримує наявні.

Проте, з одного боку, ЄС заохочує регіональну співпрацю в усьому світі та позиціонує себе як успішний приклад такої співпраці, з другого, ЄС ніколи не надавав підтримки регіональній співпраці між республіками колишнього СРСР, зокрема в контексті СНД. Цю позицію можна пояснити геополітичними міркуваннями: підписання договору з СНД чи з деякими країнами, що до нього входять, легітимізувало та посилало б контроль Росії над близьким зарубіжжям. Саме тому Європейська комісія чітко заявила, що колишні радянські республіки не можуть вважатися монолітним блоком, навіть якщо перед ними постають спільні виклики.

Відносини між Україною та ЄС впливають не лише на геополітичне положення цих двох суб'єктів – від їх інтенсивності та результатів залежить баланс глобальних інтересів. Попри те, що для ЄС наразі геополітичний аспект відносин з Україною не є пріоритетним, та й Україна не має чіткої довгострокової геополітичної стратегії (або регулярно змінює акценти в такій стратегії), наша держава перебуває в зоні постійної геополітичної напруги, яка, зокрема, впливає на відносини Україна – ЄС. Аби бути суб'єктом, а не об'єктом глобального геополітичного протистояння, Україна має розробити та послідовно втілювати власну стратегію у відносинах з ЄС, яка базується б не на міфологемах та сценаріях, що продукують глобальні геополітичні гравці, а передусім на власних прагматичних інтересах України.

Джерела

1. Кудряченко А. І. Євроатлантичний поступ України та її відносини з Росією / Україна дипломатична. – К. – 2009. – С. 772–786. (Випуск вийшов українською та англійською мовами.)
2. *Thomas Gomart*. The EU and Russia: The Needed Balance Between Geopolitics and Regionalism. – <http://www.ifri.org/downloads/gomartwsanglais.pdf>
3. *Frits Bolkestein*. The Geopolitics of the European Union / Frits Bolkestein [Bildenberg Conference (Stresa, 3–6 July 2004)]. – http://www.fritsbolkestein.com/docs/speeches/20040603_Geopolitics%20of%20the%20EU_en.doc
4. *Бжезинський З.* Україна у геостратегічному контексті – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006 – С. 14.
5. Там само. – С. 91.
6. Там само. – С. 20–21.
7. *Андрущенко (Гринько) С. В.* Україна в сучасному геополітичному середовищі / Монографія. – К.: Логос, 2005. – С. 227.
8. *Эмерсон М.* Слон и Медведь. Европейский Союз, Россия и их ближнее зарубежье // Брюссель, Москва: Центр европейских политических исследований, Институт Европы Российской АН, 2001. – С. 4.